

HUDÛ'

(bk. HUŞÛ).

HUDÛD

(bk. HAD).

HUDUDNÂME

(حدودنامه)

Devletlerin, il, vakıf
ve mülk toprakların
sınırlarını belirten belge.

Osmanlılar'da komşu memleketlerle olan sınırlarla il, köy, vakıf ve mülk statüsündeki toprakların sınırlarını belirlemek üzere kaleme alınan ve resmî bir özellik taşıyan bu belgelere aynı zamanda sınırnâme de denmektedir. Bu tür belgeler, ileriki tarihlerde haritalara atıf yapılmakla beraber çizim değil çok tafsilâtlı yön tarifleri ihtiva eder. Devletler arası hududu belirleyenler birer ahidnâmeye bağlı olarak yapılır ve tıpkı ahidnâmelerde olduğu gibi iki taraf murahhaslarının bir araya gelmesi ve çizilecek hat boyunca dolaşarak eski sınırların bahis konusu olduğu yerlerde bölgeyi iyi tanıyanların bilgilerinden de faydalanmak suretiyle hududu tesbit etmeleri esasına dayanır. Hududnâmelerin tanzimi için ahidnâme tasdiknâmelerinin teâtisinden itibaren belli bir süre konur. Tayin edilen hudut için bir temessük hazırlanır. Asıl hududnâme bu temessük esas alınarak İstanbul'da düzenlenir (*Muâhedât Mecmuası*, III, 246).

Hududnâmeye esas olan temessüklerin bazıları "Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı hudûd budur ki" veya "Sebeb-i tahrîr-i asl-ı kitâb ve mücib-i takrîr-i fasl-i hitâb budur ki" gibi bir ifadeyle başlar. Genellikle baş tarafında bir mukaddime bulunur. Burada devletler arası bir sınır çiziliyorsa Osmanlı Devleti ve padişahı ile sınır çizimi-ne konu olan devlet ve hükümdarının adları ve sıfatları zikredilir. Daha sonra hududun çizilmesine vesile olan olaydan bahsedilir. Bu çok defa iki devlet arasındaki harbi müteakip akdedilen sulh ve onun ardından verilen ahidnâme sonrasında ve ahidnâme gereği sınırın yeniden çizilmesi şeklindedir. Hududu teşkil eden hattın tafsilinden önce belgenin ne sebeple düzenlendiği ve taraflardan sınır tayini için tesbit edilen murahhasların sıfat ve vazifeleri de açıklanmak üzere isimlerine yer verilir. Eğer sınır çizilmesinde üçüncü bir devletin elçisi rol oynamışsa

bu da belirtilir. Sıhhatli bir sınır çizilmesi için hudut hattı üzerindeki belli başlı noktalar belirtilir. Bunlar günümüzde de olduğu gibi nehir, dağ, tepe gibi savunulabilir yerler, köy ve varoş gibi yerleşme yerleriyle palankalar, toprak ve taşla yapılan hudut alâmet / işaretleridir. Adı geçen her yer ve işaretten sonra sınır çizgisinin hangi istikamette devam ettiği "kible tarafında" veya "şark tarafına doğru" şeklinde kaydedilir. İki nokta arasındaki uzaklık bazan saat olarak da belirtilir (BA, TD, nr. 805, s. 379). Uzun bir sınır çizilirken hat boylarının bölge bölge ayrılması yoluna da gidilir. Meselâ 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra düzenlenen hududnâmede "Hudûd-ı Vilâyet-i Sirem Tâbi-i Belgrad", "Hudûd-ı Vilâyet-i Bosna an Cânib-i Hırvatlık", "Beyân-ı Nehr-i Una", "Beyân-ı Nizâ-i Arâzî-i Novi", "Beyân-ı Bujin Kal'ası Arazileri Hududu" gibi başlıklar konmuştur. Hudut tariflerine başlanırken bölgede nehir veya nehirler varsa bunların birbirine karıştıkları veya belli bir noktada geçtikleri yer anlatılır, sonra bazan doğru bir hat çizilerek bir varoş yakınına gelinir. Gelinen yerin varoş veya belli bir noktaya uzaklığına işaret edilir. İki nokta arasındaki sınırın kesinlik kazanması için araya işaretler konduğu belirtilir; hatta bunların sayısı da zikredilebilir (BA, MAD, nr. 4157, s. 6, 25). Tuna gibi bir nehrin sınır olarak alınması halinde hat nehrin ortasından geçer. Nehir üzerindeki adaların nasıl paylaşılacağı zikredildiği gibi avlanmanın veya nehirde aşığıya doğru yedeklemenin nasıl yapılacağı da belirtilir. Nehrin belli bir noktadan itibaren sınır teşkil etmesi halinde "... irmağı takip ederek" yahut "hatt-ı mecrâsını mansaba kadar takip ederek" gibi bir ifade kullanılır (25 Cemâziyelâhir 1298 [25 Mayıs 1881] tarihli Yunan sınırına dair mukavele: BA, Muâhedeler, nr. 105). Eski sınırın değişmemesi veya belli bir tarihteki sınıra dönüşmesi halinde uzun tafsilâta girişmek yerine hangi tarihteki sınırın geçerli olduğuna birkaç madde halinde işaret edilmekle yetinilir (1152/1739 tarihli Rus hududnâmesi, *Muâhedât Mecmuası*, III, 251).

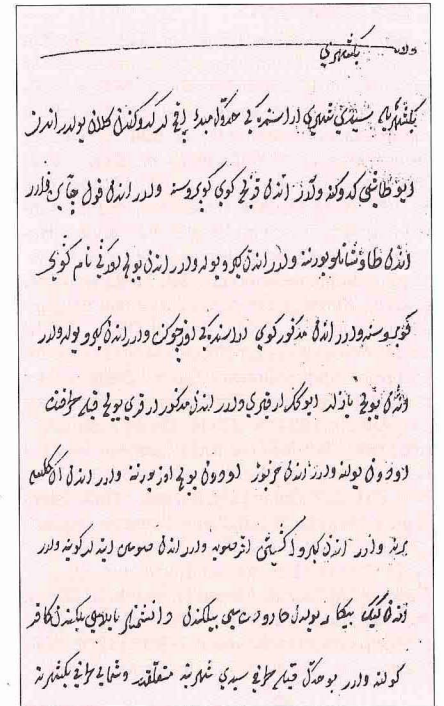
Savaş sırasında harap olan, fakat taraflar arasında niza konusu olmaktan devam ettiği için imarı uygun bulunmayan mahaller varsa bunların harap durumda muhafaza edileceği, ancak dış kısımlarında yerleşilip ziraat ve sanat icra edilebileceği hususuna da temas edilir. İki devlet arasında bazı bölgelerin boş bırakılması veya bazı binaların tamamen yıkılması, kesilmesi mümkün olan ağaçların

kesilmesi hususları veya sınırdaki bazı yerlerin silâhtan arındırılması da kararlaştırılabilir. Belirlenen sınıra daha da açıklık kazandırmak için ne tarafının hangi devlete ait olduğu da meselâ, "Vech-i meşrûh üzere ...'dan ...'ya gelince sol tarafı Devlet-i Aliyye ve sağ tarafı Çasar zabtında olmak üzere bi-lutfillâhi teâlâ tamam olmuştur" veya, "Kal'alarının karşısı olan yaylalar hududları mahall-i mez-bûrda tamam olmuştur" şeklinde açıklık getirilir.

Bir savaş sonrasında iki devlet arasındaki sınırın çizilmesi kısa bir zamanda bitmeyebilir. Sınır tesbitleri farklı zamanlarda yapıldığı takdirde tesbitin bitirildiği tarih Arapça olarak konur (Karlofça Antlaşması sonrası hududnâmesinde böyle farklı tarihler tesbit edilmektedir, BA, MAD, nr. 4157, s. 6, 25). Bu arada bazı sebeplerle tahdîd-i hudud komisyonunun toplantıları kesintiye uğrayabilir. Böyle bir durum yine düzenlenen belgede belirtilir (Rebîülevvel 1154 [Haziran 1741] tarihli Avusturya hududunu tesbit eden temessük: BA, Cevdet-Hariciye, nr. 6243).

Hududnâmelerin zaman içinde kısmen muhteva, daha çok da şekil bakımından

Beyshehir ile Seydişehir arasındaki sınırları bildiren 870 (1466) tarihli hududnâme (BA, Karaman Vilayeti Müsellem Defteri, nr. 241)

değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Aralık muahede mukaveleleri gibi bunların maddeleri de iki dilde yazılmaya başlanmış, sınırı gösteren bir harita eklenmiş ve bu haritadaki numaralama suretiyle yapılan işaretlere atıfta bulunularak izahat verilmiştir (İngiltere ile yapılan Aden hudut mukavelesi: Public Record Office, Foreign Office, 94/953).

Osmanlı toprakları dahilinde il ve köy sınırları, vakıf topraklar ve mülk arazilerin sınırları da dikkatle çizilirdi. Sınırların doğru olarak tesbitinin yapılmaması halinde köylüler, timar sahipleri vb. arasında çıkan ihtilâfların halli çok güçleşirdi. Arazi tahrirlerinden sonra çıkan sınır ihtilâfları kadilar tarafından mahallinde incelenir ve ilgililere sınırnâmeler verilirdi. Bunlar daha sonra merkeze gönderilerek defterhânedeye ilgili sancağın defterine işlenirdi. Sınırın çizilmesinde yine o bölgede yaşayan "bî-garaz" ve "ehl-i vukûf" kimselerden faydalanırdı. Bu sınırnâmelerde bilgilerine başvuru olanların isimleri tek tek zikredildikten sonra sınırın çizilmesine geçilir. Burada da yön değişiklikleri belirtilir; "...a gider yolu kat' edip" yahut "yukarı araba yolun sıyirtip", "şarka teveccüh edip", "şimal cânibinde" gibi ifadeler kullanılır. Bu hududnâmeler de önce hüccet şeklinde mahallinde hazırlanır, daha sonra İstanbul'da "hududnâme-i hümâyun"lar (sınırnâme-i hümâyun) düzenlenirdi (990 [1582] tarihli Yeni-il hududnâmesi: BA, TD, nr. 604, s. 345).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 262, s. 67-69, nr. 341, s. 30-334 (Sultan Bayezid Medresesi vakıflarından Ferencik kazası köyleri hududnâmesi), nr. 580, s. 410-412 (Vezîriâzam Mehmed Paşa'ya temlik edilen topraklara ait hududnâme), nr. 604, s. 344-345 (Yeni-il kazası hududnâmeleri), nr. 805, s. 378-383 (Podolya hududnâmesi); BA, *Muâhedeler*, nr. 105 (Türkçe), 204 (Fransızca) (Yunan tahdîd-i hudûduna dair mukavele); BA, Cevdet-Hariciye, nr. 6243 (Rebûlevvel 1154 tarihli Avusturya hududnâmesi hücceti); BA, MAD, nr. 4157, s. 2 vd. (Karlofça'dan sonra Avusturya ile yapılan hududnâme); Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi), Foreign Office, 94/953 (1905 tarihli Aden hududnâmesi); *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid: Hicrî 835 Tarihlî* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. XXVIII; Derviş Paşa [Mehmed Emin], *Tahdîd-i Hudûd-i İrânîyye*, İstanbul 1286; *Muâhedât Mecmuası*, İstanbul 1297, III, 246, 251-252; Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 265-266; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, İstanbul 1993, s. 202-204; "Sınır", TA, XXVIII, 527-528; Pakalın, I, 852.

 MÛBAHAT S. KÛTÛKOĞLU

HUDÛDULLAH

(حدود الله)

Allah'ın koyduğu ve belirlediği dinî, ahlâkî ve hukukî hükümlerle bunların dünyevî ve uhrevî müeyyidelerini ifade eden terim (bk. HAD).

HUDÛDÜ'L-ÂLEM

(حدود العالم)

Farsça yazılan ilk coğrafya kitabı.

Tam adı *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşriq ile'l-mağrib* olan eser, Afganistan'ın kuzeyinde Cûzcân bölgesinde hüküm süren Ferigünler hânedanından Emîr Ebû'l-Hâris Muhammed b. Ahmed'e sunulmuştur. Minorsky, müellifi belli olmayan eserin Ferigünler'den İbn Ferigün tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. 372 (982-83) yılında yazılan *Hudûdü'l-âlem*'in günümüze ulaşan tek nüshası, 656'da (1258) Ebû'l-Müeyyed Abdülkayyûm b. Hüseyin b. Ali el-Fârisî tarafından istinsah edilmiştir. Eseri ihtiva eden mecmuayı, Semerkantlı Mirza Ebû'l-Fazl Gülpâyigânî adlı bir Bahâî neşretmek şartıyla A. G. Toumansky'ye vermiştir. Muhammed b. Necîb Bekrân'ın *Cihânnâme*'si, Acebüzza-man Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed Nişâbü'rî'nin mûsikiyle ilgili küçük bir risâlesi ve Fahreddin er-Râzî'nin *Câmi'u'l-ülûm*'unun da yer aldığı mecmua Toumansky tarafından ilim âleminde tanıtıldığı için daha sonra *L'anonyme de Toumansky* ismiyle tanınmıştır.

Birçok kaynaktan faydalandığını söyleyen müellif sadece Batlamyus, Aristo ve eseri *Meteorologica*'nın adını zikretmiştir. Bölgelerin tasnifi konusunda Batlamyus'un metodunu takip etmiş, ancak şehir ve bölgelerin enlem ve boylamlarına yer vermemiştir. Müellifin İbn Hurdâzbih, İstahrî, Mes'ûdî ve Hemdânî gibi İslâm coğrafyacılarından da faydalandığı anlaşılmaktadır.

Altmış bir konuya ayrılan eserde müellif kendi zamanında bilinen denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller hakkında bilgi verdikten sonra ülke ve şehirleri anlatır. *Hudûdü'l-âlem*'de İslâm dünyası dışındaki yerlere ayrılan bölüm İslâm dünyasına ayrılandan daha fazladır. Diğer coğrafya kitaplarında İslâm dünyası tanıtılırken

doğudan batıya doğru takip edilen sıra bu eserde güneyden kuzeye şeklinde uygulanmıştır. Müellif Horasan'ı ve aralarında Sistan ile Hilmend boyunca uzanan şehirlerin bulunduğu sınır bölgelerini anlattıktan sonra kuzeye, yani Kafkasya ve sınır şehirlerinin tanıtımına geçmiştir. X. yüzyılda müslüman ülkelerin kültür ve ekonomi tarihi için değerli bir kaynak olan *Hudûdü'l-âlem*, Fars edebiyatının en eski mensur örneklerinden biri olması bakımından da önemlidir.

Toumansky *Hudûdü'l-âlem*'i neşretmek için ön çalışmalar yapmış, ancak bu çalışmaları tamamlayamadan ölmüştür. Eser daha sonra Barthold tarafından geniş bir inceleme yazısıyla birlikte yayımlanmış (Leningrad 1930), Minorsky bu neşri İngilizce'ye çevirmiştir (*Hudûd al-Âlam: The Regions of The World*, London 1937). Açıklama bölümünde eserde geçen özel adları ve yer adlarını daha ayrıntılı biçimde anlatan Minorsky metinden kaynaklanan problemleri de çözmeye çalışmıştır. Bu çevirinin ikinci baskısı Minorsky'nin yaptığı ilâvelerle birlikte ("Addenda to the Hudûd al-Âlam", BSOAS, XVII [1955], s. 250-276) 1970'te Londra'da yapılmıştır. *Hudûdü'l-âlem*, Minûçihir Sütûde (Tahran 1340 hş.) ve Seyyid Celâl Tahrânî (Tahran 1352 hş.) tarafından da neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hudûdü'l-âlem (Sütûde), neşredenin önsözü; Storey, *Persian Literature*, II, 120; Safâ, *Edebiyyât*, I, 351, 621-622; a.mlf., *Gencine-i Sûhan*, I, 206-210; S. M. Ali, *Arab Geography*, Aligarh 1960, s. 89-90; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafîyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 223; V. Minorsky, *Iranica: Twenty Articles*, Tahran 1964, s. 327-332; Rypka, *HIL*, s. 460; Zehrâ-yi Hânleri (Kiyâ), *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348, s. 176; *Ferheng-i Fârsî*, V, 456; Sh. Inayatullah, "An Old Geography", *IC*, XI/4 (1937), s. 540-542; S. Maqbul Ahmad, "Djughrâfiya", *EI*² (İng.), II, 581; *DMF*, I, 835; C. E. Bosworth, "Hudûd al-Âlam", *EI*² *Suppl.* (İng.), s. 376.

RIZA KURTULUŞ

HUDÛS

(الحدوث)

Evrenin yaratılmışlığı öncülüne dayanarak Allah'ın varlığını ispat etmek için başvuru delillerden biri.

Sözlükte "sonradan meydana gelmek" anlamında masdar olan hudûs, kelâm literatüründe Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere başvuru delillerden